

KASTYTIS RUDOKAS

Kauno technologijos universitetas, Lietuva
Kaunas University of Technology, Lithuania

URBANISTIKOS IR ARCHITEKTŪROS PAVELDO HOLISTINIS SUVOKIMAS: ESCHATOLOGINĖ PRIEIGA

Holistic Perception
of Urban and Architectural Heritage:
Eschatological Approach

SUMMARY

Using the methodology of holistic approach to culture, the article considers the concept of urban architectural heritage and discusses its hermeneutical content as imperative for the development of sustainable future. Therefore the heritage object and its value system is withdrawn from its isolated cultural context and included as determining structure into wide center of socio-cultural and economic development. Finally, the mound and low intensity settlement are named as the structure of eopolis that presuppose the sustainable urban and socioeconomic future of Lithuania based on cultural experience.

SANTRAUKA

Straipsnyje holistinės kultūros paveldo prieigos metodologijos pagrindu pristatoma eschatologinės urbanistikos ir architektūros paveldo sampratos sistema. Aptariamas paveldo objekto kultūrinio turinio hermeneutinis turinys kaip imperatyvas darniai ateities raidai nubrėžti. Tokiu būdu paveldo objektas ir jį supanti verčių sistema ištraukiama iš atskiro kultūrinio konteksto ir perkeliama į plačių sociokultūrinių ir ekonominių vyksmų centrą kaip lemianti struktūra. Straipsnio pabaigoje piliakalnis ir žemo intensyvumo užstastymo gyvenvietės įvardijamos kaip eopolio struktūros, suponuojančios darnia raida ir kultūrine patirtimi grindžiamą Lietuvos urbansitinę ir socioekonominę ateitį.

RAKTAŽODŽIAI: holistinis suvokimas, urbanistikos ir architektūros paveldas, eschatologija.

KEY WORDS: holistic perception, urban and architectural heritage, eschatology.

IVADAS

Kultūros paveldas, ypač kalbant apie materialiuosius miesto paveldo artefaktus, kaip antai urbanistinė struktūra ar tūrinė architektūra, Lietuvos ir užsienio akademinėje literatūroje daugiausia suvokiamas kaip (a) jau nutikęs, istorinis reiškinys, iliustruojantis buvusio laiko procesų palikimą; (b) praeities reiškinys tiesiogiai veikiantis mūsų dienas dėl fizinio palikimo; (c) ypač Lietuvai būdingas interpretatyvus požiūris į praeitį. Visi požiūriai suponuoja paveldo linijiniškumą ir tai, kad paveldo artefaktus mes linkę laikyti linijinės pažangos vaizdiniais. Kadangi istorinis palikimas miestuose į šių dienų planavimo procesus daugiau patenka kaip duota situacija, kurią legitimuoja įvairūs teisės aktai ir nutarimai, nei kad pati struktūra būtų suvokiama kaip integralus audinys. Dėl to paveldo teritorijos ir pastatai, tarsi įgydami specialų statusą bendrojoje miesto erdvės struktūroje, viena vertus, įgauna fizinę apsaugą, tačiau kita vertus, sumuziejintas ir egzaltuotas objektas tampa jau ne veikiančiu aktoriumi, bet veikia negyvu stabu, nes yra iššaldoma jo ir jo aplinkos kaita.

Taigi straipsnyje gvildenama paveldo dezintegralumo problema siekiant atskleisti iš prigimties ir organiškai integralią paveldo, jau ne kaip artefaktų ir jų grupių, bet paveldo kaip sistemos, skirtos perduoti esminę kultūrinę ir elgsenos informaciją keičiantis diskursams ir epochoms. Remiamasi prielaida, kad paveldo (urbansitikos ir architektūros) fenomeno gebėjimas / pajėgumas perduoti

informaciją nėra tiesiogiai priklausomas nuo fizinio paveldo artefakto autentiškumo – veikiau atvirkščiai: dėsninga objekto ir jo aplinkos kaita ir tos kaitos modulis laike ir yra ta esmė, sudaranti paveldo bendrojo kultūrinio turinio esmę. Todėl nagrinėjant paveldo kaip organiškai integralios į žmonijos bendrąją gyvenseną sistemos pobūdį, linsktama prie Valetos (ICOMOS 2011) ir Amsterdamo (ICOMOS 1975) chartijose suformuluotų principų dėl dėsningos kaitos legitimumo ir būtinybės suvokti miestą kaip vientisą sistemą norint suvokti paveldo siunčiamos informacijos modulius ir jų primetamus vyksmus darniam ateities projektavimui.

Paveldo integralumo kriterijumi šiame straipsnyje laikomas eschatologinis suvokimas, t. y. paveldas ne kaip paveldėtas resursas, skirtas parodomiesiems tikslams (antai turizmui), bet paveldo artefaktų visumos skleidžiamos informacijos įskaitymas ir siekis bendrajame vietoje, regiono ar šalies kontekste išpildyti patį paveldą. Čia remiamasi Vassilio Ganiatso paveldo kaip etinio imperatyvo modeliu, tačiau autoriaus mintis praplečiama į ekonominės, socialinės, politinės ir kultūrinės plotmių valdymą, ne vien į paieškas, kaip prireikus perkeisti patį paveldo objektą. Galų gale remiantis suformuotu integruotu eschatologiniu paveldo kaip holistinės sistemos modeliu, pasiūloma kryptis Lietuvos kaip valstybės pozicionavimui į ateities pasaulį vadovaujantis būtent esminiais, archetipiniais mūsų šalies paveldo moduliais.

KARTOTĖ TARPLAIKINĖJE KAITOJE – PAVELDO HOLIZMO SĄLYGA

Žvelgdami į kultūros paveldo teorinį lauką Vakarų pasaulyje, jo raidą mes galime įvardinti kaip savotišką smėlio laikrodžio formos pobūdį. Paveldas iki paveldosaugos atsiradimo ir susiformavimo kaip atskiros disciplinos XIX a. niekada nebuvo siejamas su materialiuųjų artefaktų išvaizda, turiniu, stiliumi ar prie jų „priirišama“ istorija. Čia svarbu ne tik tai, jog institucinė apsauga nebuvo garantuojama materialaus paveldo objektams, bet reikšmingiau yra tai, jog visuomenė ir bendruomenės daugiau vertino priemones (žinias, kompetencijas, istorines prielaidas) daiktams sukurti nei pačius sukurtus daiktus. Todėl dėl kur kas lėtesnės laiko tėkmės ir mažesnio fizinės aplinkos ir kultūrinės erdvės kaitos masto daiktas galėjo būti mažiau vertinamas, nes visada likdavo žinių, kaip sukurti tą patį daiktą, kad jis būtų autentiškas. O jį autentišką, Heideggerio (2014 [1927]) žodžiais tariant, padarydavo tai, jog jo „laikas“ vis dar nebuvo praėjęs.

Šiuolaikiniai paveldo kaip fenomeno koncepto tyrinėtojai pažymi, jog net tai, ką mes siaurai įvardijame kultūriniu palikimu (tarsi mūsų holistinė gyvenimo konfigūracija nebūtų kompleksiška bei vientisa praeities palikimo sistema), visų pirma yra susieta su kokio nors veiksmo atlikimo tradicija ir priežastimi. Davidas C. Hervey'us (2001: 322) pažymi, jog laužų šventės Didžiojoje Britanijoje tradicija skirta paminėti 1605 m. įvykius, kai katalikų atstovai nesėkmingai bandė nužudyti karalių. Šventės susijusios ne su paminėjimu ir paties įvykio respektacija – jos veikia kaip ryšys, perkelian-tis 1605 m. įvykį į kiekvieną dabartį

ateityje, sujungiantis laiką ir erdvę tam tikrame veiksmo. Vėliau tekste matysime, jog net ir iš pirmo žvilgsnio statiška urbanistikos ir architektūros paveldo konfigūracija yra ne mažiau ritualinės prigimties nei nematerialaus kultūros paveldo objektai.

Vienas svarbesnių šiuolaikinės paveldosaugos disputų XXI a. yra tas, kad paveldosauga praktiniame lygmenyje suvokiama kaip uždara praktika, veikianti tik apibrėžtoje įtakos zonoje, toje zonoje, kuri yra institucionalizuojama kaip paveldas, nors kaip fenomenas paveldas visada yra veiksmas ir prielaida atlikti veiksmą. Architektūroje ir miestų planavime integralaus paveldo kultūroje suvokimo apologetai, kaip natūros ir kultūros vienovės aplinkoje šalininkas Paulas Jamesas, paveldo fenomeną laiko neatskiriamu nuo šiandienos vyksmų. Antai istorinių urbanistinių kraštovaizdžių teorija sulygina paveldo ir nepaveldo objektų ir teritorijų reikšmę tiek istoriniu, tiek ir ekonominiu požiūriais (Bandarin, Van Oers 2012), suvokiant tai, jog esminis dabartinės paveldosaugos imperatyvas – kai saugomi tik atrinkti plotai dėl jų fizinės formos ir sukūrimo senumo – iš esmės sąlygoja didesnę pokyčio ir drastiško planavimo eigą zonose už draustinio brėžiamų ribų. Todėl čia pažeidžiama miestiška raidos vienovė. Vienas geriausių dėl savo paradoksalumo¹ pavyzdžių yra Paryžiaus Haussmanno suprojektuoto centro kaip aukštingumo draustinio ir Defanso rajono disonansas miestovaizdyje – miesto vaizdas kontinuumu perskeliamas tiek panoraminiai, tiek ir akių lygmenyse.

Kitu atveju galime pažvelgti į Londono miesto (Sičio ir aplinkinių rajonų) raidą ar neseniai Mies van der Rohe apdovanojimą gavusios Skanderbego aikštės Tiranoje prieigas, kuriuose iš pažiūros chaotiškai susipina tiek skirtingi užstatymo morfotipai (laisvas ir perimetrinis), tiek skirtingi aukštingumai, funkcijos ir laikotarpiai. Abiem atvejais, o ir daugeliu kitų tokius dėsningumus iliustruojančių atvejų, mes matome organišką raidą. Viena vertus, mes neturime monoepochiškumo, kad vienoje vietoje aiškiai matytume vieno laikotarpio palikimą. Dėl to mes negalime „patirti“ autentiško praeities vaizdinio, nes net neblogai saugomo, sakykime, Globe teatro, pastato fizinę išraišką nustelbia aplinkiniai šiuolaikinės architektūros pastatai. Tad urbanistika čia nuolat keičiasi. Tačiau, antra vertus, atsisakydami monoepochiškumo, ir vizualaus saugojimo kontekste mes, nors esame nuolatinės kaitos vyksme, galime pamatyti kur kas gilesnį autentiškumo lygmenį.

Paryžiaus atvejis mums neblogai iliustruoja fizinės substancijos saugojimą plačiame kontekste, kas yra pirmas ir pakankamai lengvas uždavinys, o teritorijose, kuriuose klesti skirtinga stilistika, skirtingas aukštingumas, skirtingas medžiagiškumas, tūrinė-erdvinė kompozicija ar net skirtingi urbanistiniai morfotipai toje pačioje struktūroje, mes susiduriame su antruoju autentiškumo lygmeniu – tai yra priežastingumo autentiškumu. Šioje vietoje miestas ar jo dalis tampa užkoduota sistema, kurioje įžvelgtini modeliai, kaip vienas laikinis periodas (epocha ar jos skirsnis) sąveikauja su kita epocha (ar kaip epochoje sąveikauja laikiniai skirsniai). Būtent epochos san-

tykis su epocha fizine ar kitokia raiška geriausiai atskleidžia ne tik vienos ar kitos tapatybę ir/ar kultūrinę atmintį, bet parodo tapybės ar atminties esmę, jų genotipo struktūrą.

Tapatybė ar net kultūrinė atmintis kinta palyginti dažnai. Tačiau tik savo formalioje išraiškoje ar veiksmė, kuris grįstas sąmoninga intencija. Tvarios kultūros ir tokiomis kultūromis grįstos civilizacijos netgi pasitelkdamos visiškai skirtingą miestiško artefakto formą skirtingoje epochoje vis tiek atspindi tą pačią visuotinių kultūrinių verčių sistemą. Antai Kinijoje iki dabar mandarinų kultūros kaip integruotos bendrojo gyvenimo struktūros sanklodos esmė yra *zhonghua wenhua* fenomenas (Sofield et al 2017: 227–250). *Zhonghua wenhua* reiškia tiek kolektyvinio, tiek individualaus pasaulio sandaros supratimo būseną. Terminą galime apibūdinti kaip bendrųjų kultūrinių žinių turėjimą ir gebėjimą jas taikyti visose, nepriklausomai nuo veiklos pobūdžio, gyvenimo srityse. *Zhonghua wenhua* žinios susideda iš mitologijos ir pasakų, realių ir išgalvotų įvykių, žmonių, dievų, meno atributų ir kitų artefaktų pažinimo ir jų bendro kultūrinio naratyvo (esmės ar genotipo) supratimo ir transliavimo visur. Kitaip sakant, nėra svarbus joks pavienis objektas ir tų objektų išvaizda ar jų turinys. Svarbus yra vien santykis tarp jų ir kas jame išlieka pastovaus, o kas kinta erdvės ir laiko kontinuume.

Todėl, kaip teigia Charles M. Nelsonas (1988: 19), „dėl glaužiai surištų politinės galios aspektų, socialinio gyvenimo aspektų ir miesto urbanistinės raiškos, tiesiogiai atspindinčios sociopolitinę ir kultūrinę ideologiją, – dėl to netgi Ki-

nijos provincijų užkariautojai įvairiais jos gyvavimo tarpsniais, ar tai būtų mongolai, ar mandžukai, patys tapdavo kinais, nes kultūrinis imperatyvas buvo toks stiprus ir reiškėsi per kiekvieną gyvenimo aspektą“. Na Xingo (Xing et al., 2010: 39–56) atlikta atvejo studija, skirta viešųjų erdvių semantikai Rytų ir Vakarų kultūrose apžvelgti, pabrėžia tai, kad vykstant urbanistinės globalizacijos procesams Honkonge, naujai kuriamos erdvės, turinčios visiškai globalią formą, vis dėlto įgavo savotišką lokalų atspalvį, susijusį su urbanistine gatvių morfostruktūra. Autoriai pabrėžia, kad toks įvykis veikiau atsitiktinis, nei metodiškai suplanuotas. Anot autorių, visiškai nauja gatvių struktūra visai netikėtai įgavo savotišką tradicinės Kinijos kultūrai būdingą gatvių tinklą, primenantį tradicinio Kinijos miesto turgaus morfostruktūrą – jis telkdavosi, priešingai nei Vakarų Europoje, ne centruotoje aikštėje, bet savotiškai tįstančiame aikštės ir gatvės hibridiniame modelyje. Galima teigti, kad šis „neplanuotas atsitiktinumas“ yra tam tikro mitologizuoto naratyvo raiškos forma, kuri nulemta ne vieno autoriaus ar bendrojo plano autoriaus kūrybiškumo, bet autentiškos gyventojų kolektyvinės patirties ir sugebėjimo išsaugoti esminį paveldo turinį visiškai nauja forma.

Taigi paveldas kaip fenomenas ir fizinė raiškos priemonė (1) arba įkūnija esmę, tuo atveju, kai esmė yra žinoma iš mito ir realybės santykio supratimo ir juo grįstos kultūrinės tradicijos, kai tradicija yra integrali ir lemianti bendrinės gyvensenos agentė. Arba (2) paveldo fenomenas per savo fizinės raiškos apykaitą erdvės ir laiko raidos kontinuume,

jei nėra/nebuvo trikdomas institucinio reguliavimo normų, yra priemonė atskleisti vietos tapatybės genotipą ir kolektyvinės atminties struktūrą. Pirmasis teiginys daugiau atspindi rytietišką laiko ir erdvės tėkmės kultūroje ir civilizacijoje supratimą, o antrasis – vakarietišką. Tačiau apskritai jie yra susipinantys ir užčiuoptini atskiruose artefaktuose ar jų ir jų aplinkos raidos modeliuose.

Iš to, kas pasakyta, matyti, jog paveldas kaip žmonijai, civilizacijai ir kultūrai būdingas fenomenas yra kaip savotiškas transcendencijos noro pakaitalas, fiziniais pavidalais galintis jungti skirtingus laikus ir erdvinius taškus toje pačioje erdvėje ir viename laikiniame taške. Todėl paveldas kiekvienu atveju – ar veikdamas materiją kaip stiprus kultūrinis imperatyvas, ar tą kultūrinį kompasą praradus – veikdamas kaip išskaidrinantis identiteto esmę per santykio pobūdį tarp skirtingų laikų toje pačioje erdvėje – yra holistinio pobūdžio reiškinys, apimantis be išimties visus gyvensenos aspektus. Šiame lygmenyje holistinis paveldo suvokimas prilygsta eschatologiniam paveldo supratimui, nes ateities projekcija remiasi pastovia mito struktūra, kuri yra įrašyta ir geriausiai suvokiama per istorinės kaitos procesų rezultatus. Holistinis paveldo fenomeno kaip eschatologinio imperatyvo supratimas visada turi remtis ne formaliaisiais ar vizualiais empiriniais kriterijais, bet hermeneutiškai ištirtinomis prasminėmis kartotėmis, kai ta pati etinė-kultūrinė raiška nuolatos kartojasi skirtingose kultūrinėse erose (laikinėse dimensijose) įgaudama skirtingas ar net viena kitai priešiškas vizualias ar formalias išraiškas.

ESCHATOLOGIJA. PAVELDAS KAIP ATEITIES IMPERATYVAS

Graikijos paveldo filosofas Vassillis Ganiatsas (2015: 35–51) eschatologinę paveldo perspektyvą apibrėžia ne vien kaip paveldo objekto turinį ir imperatyvą ateičiai, bet ir kaip savotišką viršūždavinį. Autorius, remdamasis Hegelio ir Platono idėjomis, teigia, jog paveldo turinio ir miesto plėtos turinio suderinimas ir sutapdinimas vietoj jų izoliavimo ar atskyrimo (kas dominuoja šiandieninėje teisinėje praktikoje) yra esminis uždavinys norint pasiekti abiem sritims naudingiausią rezultatą (ten pat). V. Ganiatsą galime priskirti negausiai paveldo hermeneutikų mokyklai, kuriai būdinga paveldą aiškinti remiantis fundamentaliais filosofiniais tekstais bei paveldo esmine užduotimi laikyti kultūrinės informacijos perdavimą ir priėmimą. Papildydami autorių galime teigti, jog paveldui kaip fenomenui, kylančiam iš mitinės realybės, skiriamas esminis uždavinys – kurti tokią realybę, kuri būtų verta savo mito ir savo praeities diskursų raidos.

Taigi paveldo fenomenas veikia ne tik kaip informacijos apie mitinį-kultūrinį esmės pasaulį perdavimo mechanizmas, bet ir jį lemia, nes būdai, kaip jis atpažįstamas, daugiau ar mažiau atskleidžia mitinės realybės tapsmą. Remiantis mito teorijos apologetų (Levi-Strauss 1978; Reinhart Kosseleck 2004) teiginiais, mito sandara ir struktūra yra pastovi ir beveik nekinta, palyginti su diskursyvaus pasaulio kaita, ir nuo diskurso nepriklauso, nes mitas jau vis tiek, taoistiškai tariant, yra nulėmęs diskursą. Tačiau būtent diskursas lemia, kiek ir kaip mitas veikia realybės pasaulį. Prisiminkime Norberto Vėliaus mintį, kad etninė kultūra (kaip lietuviškos mitologijos pagrindas) veikia

visas mūsų kaip tautos ir individų gyvenimo sritis, ji išryškėja versle ir net pop kultūroje, tačiau nuo mūsų požiūrio į ją (etninę kultūrą) priklauso, ar realaus gyvenimo konfigūracijos bus darnios, ar ne. Kitaip sakant, vienovė ir integralumas su mitu, arba civilizacijos vienovė su kultūriniais jos pradmenimis, visada yra sėkmės garantas ilgalaikėje perspektyvoje. Todėl būtent mito suvokimo gylis lemia diskurso „sėkmę“ ir apskritai diskursą. O eschatologinis požiūris į paveldą ir yra būdas suvokti mito struktūrą iš esmės ir taip formuoti diskursą. Iki XIX a. šis procesas, matysime, buvo pakankamai natūralus ir paklusdavo savireguliacijos principui, o dabar dėl laiko tėkmės pagreitinimo ir erdvinės pasaulio kompresijos jis turi būti iš naujo įdiegtas į planavimą.

Problema iškyla spartėjant laiko tėkmei – tai įgalina fizinį pasaulį keistis kur kas greičiau, nei skirtingi kultūriniai ir laikiniai diskursai ima atspindėti mitinę esmę, kad diskursų kaita vyktų pagal geriausią įmanomą scenarijų. Reikia pabrėžti, kad net ir du vienas kitam prieštaraujantys diskursai platesniame laiko ir erdvės kontekste vis tiek liudija tapatų naratyvą, jei tie diskursai randasi toje pačioje kultūrinėje erdvėje (ir mito supratimo lygmuo yra pakankamai gilus). Neretai toks diskursų tarpusavio prieštaravimas tik sustiprindavo bendrąjį kultūros *genius loci*. Dabartiniame stipriai technologizuotame pasaulyje diskursas, nepaisant didelio norminės informacijos prieinamumo, tampa uždaras, todėl vis mažiau įmanoma kokio nors transcendentinė ar norminė kitų epochų patirtis kultūrinėje erdvėje. Galų gale ir kultūrinės erdvės vis labiau nyksta, dėl to men-

kėja ir erdvė kultūrinei kartotei, o būtent kartotės įgalina gyvenamojo laiko pajautimui tiek bendruomenės, tiek ir individus (Jonutytė: 2010: 36–49).

Paveldas kaip holistinė struktūra ir eschatologinis rezultatas mums leidžia išvengti šios problemos stengiantis koncepciniame planavimo vyksme ne perkeisti aplinką fiziniu ir kultūriniu požiūriu, bet sukurti ją (aplinką) tokiu būdu, kad ji atspindėtų savo genotipinę (esmės) struktūrą. Paveldo objekto vertė šiuo atveju skleidžiasi kaip kultūrinis intensyvumas, veikiantis naujai kuriamą aplinką taip, kad ši genotipiškai atspindėtų jo (objekto) esmę, o pats paveldo fenomenas kaip laiko ir erdvės vienovės imperatyvas sąlygoja nenutrūkstamą tos esmės cirkuliaciją kultūrinėje terpėje. Taigi paveldą suvokiame kaip esamą situaciją, kuri reikalauja ne perkeitimo, bet kūrybinės interpretacijos tam, kad ateityje ši esama situacija taptų geriausia įmanoma savęs versija. Ir atvirkščiai, vien stengdamiesi prisitaikyti ir atkartoti fizinę aplinką ir jos morfologiją nesigilindami į tarpepochinį virsmo pobūdį ir pasikartojimus tuose virsmuose, mes prarasime galiausiai ir pačią fizinę struktūrą, suniveluosime kultūrinę kurios nors vietos genotipą (kaip informaciją apie mitą).

Paveldo fenomeną galime apibrėžti kaip tam tikrą mediatorių tarp mitinės (pastovios ir nekintamos holistinės sistemos) ir diskursyvios (kintančios vien tik tą laikotarpį atspindinčios požiūrio į mitą sistemos) realybių. Holistinė paveldo struktūra, kurios suprasčiai artimiausia šiuo metu yra istorinių urbanistinių kraštovaizdžių teorija, iš esmės leidžia subjektui suvokti skirtingų diskursų integraciją į vientisą mitinę sistemą. Čia geru pavyzdžiu tampa Florencijos katedros komplek-

sas, net vizualiai sutelkiantis ir aprėpiantis antikos, viduramžių ir renesanso architektūrinius idealus į vieną unikalų ir laikui (jokiam laikui) nepaklūstantį objektą. Tokiuose genotipiškai integraliuose pastatuose kaip Florencijos katedra mes matome esminį konceptą, jo visas raidos fazes (laike), bet pakankamai vientisą erdvęje.

Ioannis Poullos (2014), kalbėdamas apie paveldo esmę, išskyrė šio reiškinių ritualinę prigimtį ir rituale glūdinį *antropologinį naudingumą*². Remdamiesi šia autoriaus įžvalga galime patikslinti pirmose dalyse konstruotą paveldo prasmės hipotezę. Paveldas kaip laiko ir erdvės kontinuumą iliustruojanti ir bylojanti fizinė medžiaga turi vienintelį uždavinį – sukurti pakartojimo / kartotės reiškinį žmogui ir tokiu būdu atspindėti nekintamų vertybių ir pastovių, pasaulį valdančių faktorių veikimo modulius. Kaip ir ritualas, siekiantis pakartoti dieviškosios tvarkos ir dieviškojo kūrimo veiksmą ir jame tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauti, paveldas neapsiriboja savo laikotarpio atskleisti. Net atvirkščiai – neretai būna taip, kad dabarties laiko urbanistinė struktūra slepia vietos naratyvą, kuris susiklosto per kelias epochas, ir tik hermeneutinė analizė leidžia pagauti pasakojimą.

Grįžkime prie viduramžių ir renesanso dichotomijos žvelgdami į pastarąją per natūraliai vykstantį eschatologinį paveldo supratimą. 1955 m. Hanso Barono aprašyta renesanso atsiradimo sistema remiasi viduramžių-renesanso filosofo Leonardo Bruni visuomenine, švietėjiška veikla ir humanizmo idėjomis vis dar homogeniškos sanklodos viduramžių Italijoje, kurioje anuo metu Milano dominavimą po truputį jau keitė Venecijos ir Florencijos laisvamanystė. Todėl ir renesanso kaip kultūrinės epo-

Laiko dimensija	Linijinis erdvės ir laiko kontinuumo supratimas	Eschatologinis erdvės ir laiko kontinuumo supratimas
Praeitis A	A	Abc
Dabartis B	aB	aBc
Ateitis C	B	abC

Paiškinimas: raidėmis a, b ir c schemiškai vaizduojamos abstrakčios laiko dimensijos, atitinkamai praeitis, dabartis ir ateitis. Didžiąja raide žymimas dominuojantis ar, tiksliau tariant, fokusuojamas paradigmatis / diskursyvus požiūris vieną ar kitą laikinę dimensiją sureikšminant.

1 lentelė. Erdvės ir laiko suvokimo schemų skirtumas

chos atsiradimas yra sietinas su „atrinktų“ antikos laikotarpių idealų įkomunikavimu, kurį atliko minėtasis Leonardo Bruni. Ir tie atrinkti, kitaip sakant, suvokti socialiniai, ekonominiai, kultūriniai, etiniai ir politiniai antikos paveldo komponentai – ta visuma, perleista per savo laikotarpio supratimą, tapo eschatologiniu provaizdžiu, kuris savaime yra viršūždavynys, – šitai ir reikėjo pasiekti.

Tad nauja laikinė dimensija – renesansas nėra nepriklausomas kultūrinis darinys. Jis paklūsta ankstesniam už jį genotipui, bylojančiam apie racionalaus žmogaus viršenybę transcendentinės visumos atžvilgiu. Įdomu tai, kad pats transcendencijos fenomenas net ir čia nėra ištrinamas iš epochos kūrimo proceso, Brunelleski Florencijos katedros kupolas – pirmasis renesanso architektūros paveldo artefaktas – nebuvo renesansinis intencionaliai. Veikia siekiant pakartoti Romos kupolų statybos principus jiems suteikiant visiškai kitą mastelį, naujas architektūros stilius atsirado intuityviai, t. y. veikiant kultūrinės savireguliacijos principams. Būtent čia mes susiduriame su epochiniu hipotetinio pavyzdžio įrodymu to, ką aptarėme anksčiau, – paveldas kaip fenomenas kultūrinių laikotarpių virsmo procese dešifruoja užkodotus mitinius vietovės naratyvus. Tokiu būdu renesansas tapo turbūt įdomiausia

(geriausia) humanizmo (Antikos pamato) forma ir vėlesniame laiko kontinuume jis taps netgi pirmesniu už Antiką.

Tad ir eschatologijoje erdvės ir laiko kontinuumas nėra suvokiamas linijiniu pagrindu, nes konceptualiai vientisoje laiko suvokimo sistemoje praeities vaizdinys logiškai sutapatinamas su ateities siekiniu. Todėl laiko suvokimas pakinta (1 lentelė).

Lentelėje pateikiama vientisa (integruota eschatologinė) laiko suvokimo galimybės sistema, kur laiko struktūra nėra išdalinta į dimensijas. Antai žvelgiant į kokį nors praeities įvykį ar urbanistikos – architektūros objektą, jis suvoktinas ne kaip taškinis įvykis ar objektas – faktas pats sau, bet kaip visada platesnės struktūros elementas – pats nulemtas praeities ir pats įgalinęs ateitį. Todėl kiekvienas artefaktas simultaniškai koegzistuoja kito, iš pažiūros visiškai skirtingo, artefakto morfologijoje. Lygiai kaip ir laikas yra visada vienas, tik jo skaidymas erdvėje sukuria skirtingų dimensijų išpūdį.

Eschatologinis urbanistikos ir architektūros paveldo supratimas gali būti raktas planuojant dabar kylančias ekologines, klimato kaitos ir kultūrinės niveliacijos problemas. Konceptinis ateities projektavimas pagal abstraktų etinį ir kultūrinį praeities vaizdinį yra raktas į geros gyvenimo aplinkos užtikrinimą miestuo-

se ir regionuose. Ateityje esminis atributas identifikuojant „sėkmingą“ vietą bus tai, kiek ta konkreti vieta gali pasiūlyti holistinės ekologijos, apimančios kultūros ekologiją, bioįvairovę ir tvarią raidą. Žvelgiant į Vakarų Europos miestų raidą, es-

chatologinis uždavinys visada remsis miesto kaip polio projektavimu priešinant jį dabartinei miesto kaip megapolio ar net megalopolio sampratai. Būtent atkurta polio ar net eopolio struktūra yra tvarios urbanistinės ateities garantas.

EOPOLIS-POLIS KAIP LIETUVIŠKAS ESCHATOLOGINIS PAVELDO UŽDAVINYS

Pirmose dalyse buvo apmesti paveldo kaip laike ir erdvėje (kultūrinėje) vientisos sistemos imperatyvo – eschatologinio supratimo – bruožai ir prielaidos. Svarbiausia mokslinė koncepcija čia remiasi viršūždaviniu, kad praeities didieji duomenys išnaudojami ateities inovacijai sukurti. Būtent iškeliamas siekinys praeities morfologiją perkelti į ateitį planuojant dabartį, tačiau morfologiją suprantant ne kaip fizinio artefakto struktūrą, bet priešastis lemiančias kokio nors artefakto susikūrimą. Labai svarbu suprasti ir tai, kad paveldo eschatologijos požiūriu ne tik ateitis yra lemiama praeitis, bet teoriškai įmanomas ir retrokausalumo principas, t. y. jei mitinė realybė pasiekia atitinkamą hermeneutinį lygį, tai geriausia ateities versija, kai ji sukuriamą, keičia ir praeitį, net jei ta praeitis objektyviai ar subjektyviai buvo suvokiama kaip nedėkinga tai „gerai“ ateičiai pasiekti. Čia galima prisiminti mitinių kūrinių skvarbą į norminės istorijos diskursus nagrinėjančio C. R. A. Rao (2005: 221–240) požiūrį į mitą lemiančią marginaliją, kai marginalusis situacijos nedėkingumo aspektas būtent ir būdavo egzistencinės sėkmės priešastimi.

Vertinant šiuolaikinės Lietuvos identitetą, pastebimą jau maždaug nuo 2000 m. staigios globalizacijos tendencijos, matyti,

kad šiek tiek tolstame nuo potencialios savo eschatologinės realybės. Vytautas Rubavičius (2005: 157–163) įtaigiai apibūdino tuomet besikuriančios Vilniaus urbanistinės kalvos dešiniajame Neries krante semantiką – kaip neoliberalaus, beviečio kapitalo atėjimą, kuris vėliau, pasitaikius progai, galbūt pasitrauks palikdamas savo infrastruktūrą, iškrentančią iš kultūrinio–architektūrinio Lietuvos naratyvo. Ir nors galima ginčytis su profesoriumi, ar stiklo bokšto architektūra nėra daugeliui tautų, kultūrų ir civilizacijų bendras archetipinio bokšto provaizdžio įdaiktinimas XX–XXI a. sąlygomis, vis dėlto reikia pripažinti, jog struktūriniai urbanistiniai pokyčiai, prasidėję Lietuvai įėjus į Vakarų kultūrinę erdvę, ne visada buvo vien tik teigiami susiklosčiusio Lietuvos identiteto atžvilgiu.

Visų pirma Lietuva istoriškai yra dviejų dimensijų kultūrinė erdvė. Išskyrus sostinę Vilnių, Lietuvos miesteliai ir miestai savo urbanistinės ir ekonominės organizacijos aspektu laviravo ne tarp polio ir megapolio būsenu, bet veikiau tarp polio ir eopolio tarpsnių. Net tarpukariu Lietuvos ūkio pagrindą sudarė intensyvi miestelių ekonomika, kurios pamatas buvo žemės ūkis, aptarnaujamas vietoje besitelkusių prekybinių funkcijų, o tai ir yra eopolio pagrindinis bruožas. Iš esmės

tokia struktūra niekada negalėjo būti, globaliai vertinant, pažangos garantu, nes Vakarų civilizacijos raida ir pažanga daugiausia buvo nulemta miestuose vykusių procesų, taigi būtent tų vietų, kuriose polio struktūrinė būsena sąveikaudavo su megapolio struktūrine būsena.

Tačiau civilizacinis Vakarų Europos genotipas polio-megapolio aspektu nėra tas pats polis ar jo struktūra. Šiuo atveju reiktų prisiminti scholastikos periodą ir apžvelgti monastinių centrų struktūrą ir jų integralumą *spiritum* ir *publicum* dimensijose. Kaip teigia Ph. Sheldrake'as (2014: 43–63), monastiniai centrai tapo savotišku Rojaus Žemėje prototipu – struktūra, kuri integraliai suliejo sakraliąją dimensiją su ūkiniais poreikiais. Anot profesoriaus, tiek urbanistinė monastinio centro struktūra, tiek tūrinė – erdvinė kompozicija įgalindavo tose vietose užčiuopti sakraliąją dimensiją. Kitiap tarant, monastinis centras romantikos periodu – tai itin išsivystęs iki-kultūrinis eopolis, esantis civilizacijos tarpiniu. Claude'as Levi-Straussas (1997 [1962]) savo veikale *Laukinis mąstymas* suformulavo čiabuvio kaip savo aplinkos viešpaties koncepciją. Šiuo atveju čiabuvių eopolis tampa neintensionalia eschatologine paveldo siekiamybe, kurią civilizacija pasiekia romantikos periodu per krikščionybės turinio užpildytą monastinio centro fizinę formą.

Iš tiesų monastinis centras ir jo eopolis – tai civilizuota struktūra, besiremianti logika, skirtingai nuo čiabuvio gyvenvietės primityvaus eopolio, besiremiančio tyliųjų žinių (agnl. *Tacit knowledge*, Polanyi terminas) perdavimu.

Tačiau būtent monastinis centras išlaiko tą mentalinę ribą tarp miestiškos trijų dimensijų erdvės ir pirmapradės

dvių dimensijų erdvės. Šią ribą pabrėžia ir Frankas Lloydas Wright'as (1932) chrestomatiniame veikale *Nykstantys miestai*. Šį santykį jis pavadina tarp sėslumo ir klajokliškumo. Galime priėti prie vizionieriškos išvados, kad utopija, kas šiuo atveju praktiškai atitiktų mūsų straipsnyje aprašomą pabaigos laiką – eschatologinį praeities traktavimą, bus įmanoma tada, kai technologija leis žmogui ir visuomenei gyventi taip, kaip buvo gyvenama pirmapradžiu jos raidos tarpsniu, būtent tuo momentu, kai skyrėsi, bet dar vis tiek buvo sulipę klajokliškumas ir sėslumas, kada kūrėsi trijų dimensijų miestiška erdvė, bet vis dar dominavo dvių dimensijų eopolis.

Taigi grįždami į Lietuvą matysime, jog istorijos kontinuumas nebuvo palankus kultūrai, nes dominavo civilizacinis pradas arba, kaip įvardijome, aiški trijų dimensijų erdvė, miestas tarpo tarp polio ir megapolio, o pastaraisiais dešimtmečiais – ir megalopolio pakopų. Tačiau šiuo metu, vystantis informacinėms ir komunikacinėms technologijoms, kaip antai 5G ryšys, didėjant dirbtinio intelekto taikymui gamybos automatizacijos procesuose, sutankinto miesto megapolio ar megalopolio struktūros tiesiog nebereikės. R. Florida (2008) pabrėžė, jog miesto fenomenas svarbus tuo, jog tik mieste galima greitai ir efektyviai sutelkti reikalingą žmogiškąjį talentą siekiant kokio nors ūkinio rezultato. Tačiau šis poreikis mažės. Vietoje tankumo kaip galimybės sutelkti žmogiškuosius išteklius iškils naujos vertės – kaip antai palyginti didelė erdvė tarp užstatytų sklypų, jos suponuojamas natūralaus karkaso ir žaliųjų zonų plėtra ir gausa, švarus oras ir vanduo, laiko taupymas, taip pat didesnė saviraiškos galimybė bendruo-

menėje, sutrumpėjusi ekologiškų maisto produktų tiekimo grandinė iki galutinio vartotojo. Būtent šias ir kitas kokybines kategorijas ateityje galės pasiūlyti maži ir vidutiniai Lietuvos miestai bei jų tarpusavio integracijos tinklas.

Kitas aspektas, įgalinantis lietuviško polio–eopolio tarpinių sandūros miestą laikyti eschatologiniu ateities siekiniu, susijęs su pastebėta agrokultūros funkcijos įdriekia į patį miesto audinį. Toks planas daugiau būdingas ne Europos, o Tolumų Rytų miestams, ypač gerai junta mas Tokijo audinyje, kada ištisi neužstatyti plotai buvo suformuoti Edo laikotarpiu. Šis aspektas susijęs ir su dabar itin pažangiu, inovacija laikomu „urban farming“ (miesto ūkininkavimo) socioekonomininiu metodu, tiek su Ch. Alexanderio aprašytais esminiais žmogaus ir žmonijos poreikiais, jog miestas turįs integruotis su natūra ir agrokultūra taip, kad kiekvienas gyventojas tai galėtų jausti fiziniame tikrovėje. Pastaruoju metu kraštotvarkos mokslo plotmėje pradedama suprasti, jog didelis miestų užstatymo tankis nėra eko-

loginė panacėja, – tai veikiau paradigma, skirianti žmogų nuo jam būtino glaudaus santykio su natūra (Sāynājoki et al 2014: 6622–6643). Lietuvos nedideli miestai yra ekstensyvūs, pasižymi dideliu laidžių paviršių plotu – tai suvokiama kaip gera paveldėta pozicija sprendžiant biofilinio projektavimo uždavinius, nors neretai neatitinka diskursyvių vakarietiško „gero“ miesto bruožų.

Kultūrinis eopolio-polio projektavimo imperatyvas Lietuvos holistinei raidai planuoti yra lietuviškas archetipinis kultūros paveldo objektas piliakalnis. Istoriskai klostęsis mitologinis imperatyvas – nedidelis miestas, balansuojantis tarp eopolio ir polio pakopų, tarsi nurodo į struktūrinę eschatologiją, o piliakalnis įprasmina metodologinę eschatologiją – gyventi su gamta, prie jos prisitaikyti, ja naudotis, tačiau jos iki galo neperkeisti. Tai yra esminis piliakalnio kaip paveldo objekto funkcinis uždavinys – padėti suvokti mitą taip, kad diskurse natūros ir kultūros santykis būtų toks, kaip yra piliakalnio išlikusioje struktūroje.

IŠVADOS

Piliakalnis kaip Lietuvos kultūros provaizdis ir eopoliška Lietuvos miestų raida iš dalies sąlygojo tai, jog bėgant amžiams Lietuvos BVP retai kada tesiekdavo Vakarų Europos vidurkį, o dažnai būdavo gerokai žemiau jo, kadangi eopolio tipo gyvenvietės asocijavosi su dominuojančia dvarų ir feodoline ekonomine sistema, kuri socialiniu ir technologiniu požiūriu neprilygo urbanistinei – polio ir megapolio – prekybos ir gamybos ekonominei sistemai iki pat dabar. Tačiau artėjantis globalus virsmas, tinkamai išnaudojus Lietuvos regionų

potencialą, kuris suponuoja ateities pasaulio didžiausią poreikį – kultūros ir natūros dermę, pakeis ir Lietuvos praeities vaizdinį, nes ateičiai reikalinga būtent tokia Lietuvos praeitis, kokia buvo, ir šiuo požiūriu Lietuvoje yra ne tik infrastruktūra, bet ir mitologinės „tyliosios žinios“, kurios labiau nei materialaus paveldo objektai yra tai, kas lemia paveldo objekto atsiradimą.

Holistinis požiūris į paveldą kaip naratyvą tarp mitinės sampratos ir diskursyvos realybės šiuo atveju yra tinkamiausia suvokimo sistema, kadangi

formuoja ir savotiškai (kaip savireguliatyvus mechanizmas) lemia ateitį. Hermeneutiškai suvokiant atskiros vietovės naratyvinį turinį gali išaiškėti ir detalūs sprendiniai bei priemonės, padedančios pasiekti praktinius planavimo tikslus. Esminis ir plėtotinas koncepcijos pagrins-

das remiasi ne tiek agreguotu kultūrinių artefaktų esmės atskleidimu, kiek įžvalga, kaip kokie nors objektai surišti su jų kultūrine esmės raiška per funkciją ir prisitaikymą prie funkcijos kaitos įprasmina save keičiantis laikams kaip diskursyvioms nuostatoms.

Literatūra

- C. R. A. Rao. 2005. Myth and the Creative Process: A View of Creativity in the Light of Three Indian Myths, *Creativity Research Journal* 17(2–3): 221–240.
- Charles M. Nelson. 1988. Urban planning in pre-industrial China, *US-China Review* 12(2): 17–21.
- Claude Levi-Strauss. 1978. *Myth and Meaning*. London: Routledge.
- Claude Levi-Strauss. 1997 [1962]. *Laukinis mąstymas*. Vilnius: Baltos lankos.
- David C. Harvey. 2001. Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies, *International Journal of Heritage Studies* 7(4): 319–338.
- Francesco Bandarin ir Ron van Oers. 2012. *The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century*. London: Willey-Blackwell.
- Frank Lloyd Wright. 1932. *The Disappearing City*. New York: W. F. Payson.
- ICOMOS. 1975. *The Declaration of Amsterdam*. <<https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>> [žr. 2019 07 19]
- ICOMOS. 2011. *The Valletta Principles of Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas*. <https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_CIVVIH_text_EN_FR_final_20120110.pdf> [žr. 2019 07 19]
- Ioannis Poullos. 2014. *The Past in Present. A Living Approach*. London: Ubiquity Press.
- Jurga Jonutyte. 2010. Kartotė: Tradicijos sąvokos matas ir pamatas, *Tautosakos darbai* (39): 36–49.
- Martinas Heideggeris. 2014 [1927]. *Būtis ir laikas*. Vilnius: VGTU.
- Na Xing. 2010. Historic Definitions of Public Space: Inspiration for High Quality Public Space, *The International Journal of the Humanities* 7 (11): 39–56.
- Phillip Shelldrake. 2014. *The Spiritual City: Theology, Spirituality and the Urban*. Willey-Blackwell.
- Reinhart Kosseleck. 2004. *The Futures Past: on Semantics of Historical Time*. Columbia University Press.
- Richard Florida. 2008. *Who's your city. How the Creative Economy Is Making Where You Live the Most Important Decision of Your Life*. New York: Basic Books.
- Trevor H. B. Sofield, Fung Mei Sarah Li, Grace H. Y. Wong ir Jinsheng Jason Zhu. 2017. The Heritage of Chinese Cities as Seen Through the Gaze of Zhonghua Wenhua – 'Chinese common knowledge': Guilin as an exemplar. *Journal of Heritage Tourism*, 12(3): 227–250.
- Vassilis Ganiatsas. 2015. Heritage Values as Means and Ends of Place Ethics. Tsoukala K (ed.). *Intersections of Space and Ethos*: 30–41. London: Routledge.
- Vytautas Rubavičius. 2005. Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis. *Urbanistika ir architektūra* 29(4): 157–163.

Nuorodos

¹ Paradoksas yra tai, jog pats Haussmanno projektas Paryžiaus centrui buvo visiškos plėtros, o ne saugojimo dvasia atliktas veiksmas, nušlavęs praktiškai visą istorinį, organišką senamiesį, jo vietoje suprojektuoti platūs, tvarkingi, tačiau monochroniški ir dirbtiniai prospektai, suldyginta perimetrine ir stogo linija.

² Kai civilizaciniu požiūriu nenaudingas dalykas, kaip atnaša, ritualinis šokis, ritualinė apeiga, suprantamas ūkio tvarumo požiūriu – taip pat, kaip ir bet koks naudingas dalykas: medžioklė, žemės darbai ir kt.